

HET DAMOPROER: KWADE JONGENS EN Vernielde ruiten

In de middag van vrijdag 24 maart 1848 trok in Amsterdam een opgewonden volksmenigte langs de grachten. Onderweg sloeg zij ruiten van woningen en winkels in en plunderde hier en daar de etalages. Pas op het Kaasplein (het latere Thorbeckeplein) werden de oproermakers gestuit door de Directeur van Politie Mr. H. Provó Kluit. Slechts vergezeld van een commissaris en een handvol agenten, trad deze onverschrokken naar voren om te midden van het opdringende volk uit te roepen: 'Een ieder die orde en rust lief heeft, zegge mij na "Leve de Koning!"' Om zijn woorden kracht bij te zetten trok hij daarbij twee pistolen te voorschijn en hief die hoog in de lucht. Daarop sprong een zwaargespierde man naar voren die de directeur te lijf wilde gaan. In de worsteling ging per ongeluk een van de pistolen af, zonder dat iemand geraakt werd. Maar met dat ene schot in de lucht was het pleit wel beslecht. De menigte stoof ogenblikkelijk naar alle kanten uiteen en vanaf dat moment waren leger, schutterij en politie de situatie in de stad weer volledig meester.¹

De gebeurtenissen van deze vrijdagmiddag in maart 1848 zijn de geschiedenis ingegaan als het Damoproer. Nuchter beschouwd was er niet eens zo heel veel aan de hand. Weliswaar sneuvelen van tientallen panden de ruiten en werd bij een aantal juweliers voor honderden guldens aan artikelen geroofd, maar doden vielen er niet. Zelfs geen gewonden, behalve dan die ene plunderaar die zijn handen openhaalde aan het gebroken glas van een uitstalkast. Toch werd in het proces dat op het oproer volgde, tegen drie vermeende aanstichters de doodstraf geëist. Pas nadat men van de eerste schrik was gekomen, kon het oproer worden afgedaan als een dag van 'grove baldadigheden van kwade jongens, waarvan enkele dieven gebruik maakten'.² Tijdgenoten waren er echter aanvankelijk nog van overtuigd dat zij ternauwernood aan een heuse revolutie waren ontkomen. Helemaal verwonderlijk is dat niet. Het Damoproer volgde precies een maand na de Februarirevolutie die in Frankrijk de burgerkoning van zijn troon had geworpen, en tien dagen na de opstand in Wenen, terwijl nog maar twee dagen tevoren het bericht van barricadegevechten in Berlijn bekend was geworden. Buiten Amsterdam ging in de dagen na het oproer dan ook het bange gerucht dat de stad aan alle kanten door opstandelingen in brand was gestoken.³ De angst voor de revolutie die Europa leek te overspoelen, had zelfs koning Willem II

binnen een etmaal van conservatief tot liberaal gemaakt. Brandstof voor politieke en sociale onrust was ook in Nederland ruim voorradig. De toch al weinig rooskleurige toestand van de mindere volksklasse was in de jaren na 1840 verder verslechterd door een economische crisis die gepaard ging met massale werkloosheid en stijgende voedselprijzen. De rampzalige situatie van 's rijks financiën werd bestreden door hoge accijnzen op brandstof, brood en vlees, terwijl de aardappelziekte jaren achtereen de oogsten deed mislukken. Al jaren had het volk van Amsterdam alles geduldig gedragen, maar onder invloed van de woelingen in Europa leek dat niet lang meer te kunnen duren. In de dagen voor het Damoproer was de stad merkbaar in een 'onrustigen en benaauwdten staat' beland.⁴

De angst voor een omwenteling werd gevoed door de betrokkenheid van een geheimzinnige macht, die zowel in Parijs en Berlijn als in Amsterdam de hand leek te hebben in het straatgeweld. In heel Europa, ja zelfs midden tussen Amstels ordelievende burgerij, bleken geheime genootschappen te bestaan, waar aanhangers van *communismus* en *socialismus* elkaar troffen om hun heilloze plannen te beramen. Vaststaat dat een kleine groep leden van de internationale Bund der Kommunisten in Amsterdam verbleef. Zij hadden in de nacht van 22 op 23 maart 1848 gedrukte briefjes verspreid en aangeplakt, waarin de Amsterdamse werklieden werden opgeroepen zich op vrijdag 24 maart om twaalf uur op de Dam te verzamelen. Hoewel in niet erg helder Nederlands gesteld, miste deze oproep zijn uitwerking niet. Op het aangegeven uur verzamelden zich duizenden mensen, meest mannen uit de 'geringere volksklasse', op de Dam. Burgemeester Pieter Huidekoper had daaraan het zijne bijgedragen met een kennisgeving die in de ochtend van 24 maart op groot formaat in de stad was aangeplakt, en waarin de ingezetenen op het hart werd gedrukt toch vooral weg te blijven en ook 'hunne onderhoorigen ten voorschreve tijde van de opgegevene Plaats verwijderd te houden'.⁵ Ondanks, of juist dankzij, deze maatregel stonden duizenden toegestroomde nieuwsgierigen tot op het Damrak en de Nieuwendijk dicht opeengepakt. Met de rug naar het Koninklijk Paleis gekeerd keek de massa naar de huizen op de Vijgendam aan de overkant, alsof men vandaar de mannen verwachtte die de belangen van ambachts- en werklieden wilden behartigen. De mannen zouden nooit verschijnen, maar helemaal zonder grond was die verwachting toch niet. Juist in de richting waarnaar het volk keek, kwam de smalle Pijlsteeg uit op de Vijgendam. En in die Pijlsteeg stond het huis waar de kleine kring van Amsterdamse communisten gewoon was bijeen te komen. Er is nog een andere aanwijzing dat het verzamelde volk goed op de hoogte was. De enige communist die zich wel op de Dam vertoonde, werd nog voor hij iets had kunnen zeggen, herkend en verwelkomd met de uitroep 'U moeten wij hebben'.⁶

De duizendkoppige menigte stond in alle rust te wachten op wat verder komen zou, toen bij een stoeipartijtje tussen twee jongens het raam van een wijnhuis sneuvelde. Dat glasgerinkel bleek het sein tot actie. Sommigen begonnen elkaar met straatvuil te bekogelen en twee groepen maakten zich uit de massa

los. De eerste en kleinste groep bestond volgens een verslag uit die dagen uit niet meer dan een tiental jongens, in leeftijd variërend van twaalf tot hooguit achttien jaar. Via Nes en Pieter Jacobszstraat liepen zij rond halfeen naar de Oudezijds Voorburgwal, waar van een met brandstof geladen schuit talhouten werden buitgemaakt. Langs het Oudekerksplein en de Warmoesstraat liep dit troepje terug naar de Dam, onderwijl op verschillende plaatsen de ruiten inslaand. De kosterswoning van de Oude Kerk moest het ontgelden, terwijl bij de naastgelegen winkel van Samuel Schazman een 'kalfskarrewei' (d.i. slachtafval) door het raam werd gegooid. Elders op het Oudekerksplein werden de gordijnen en een vogelkooi naar buiten getrokken en vernield. Terug op de Dam gingen de jongens op in de daar nog altijd rustig wachtende massa.

De tweede groep die de Dam verliet was veel groter, bleef langer weg en richtte ook aanzienlijk meer schade aan. Ten minste drie jongens uit de eerste groep sloten zich ook bij de tweede optocht aan, maar het voortouw werd nu door anderen genomen. Onder aanvoering van twee matrozen, Johannes Alvenaar en Huibert Mertens, respectievelijk 29 en 19 jaar, ging het via Damrak en Zoutsteeg door de Gravenstraat achter de Nieuwe Kerk langs, waar alweer enkele ruiten het moesten ontgelden. Verder in westelijke richting lopend bereikten de oproerigen de Molsteeg, waar de weduwe Stroobel moest toezien hoe het achter de ramen van haar juwelierswinkel uitgestalde goud- en zilverwerk werd geplunderd. Een grote menigte nieuwsgierigen volgde de troep, zonder evenwel in te grijpen. Vanuit de Molsteeg trok het volk op naar de Herengracht, richting rijkdom. In de Hartenstraat liep goud- en zilverkashouder Pieter Blom een schade van tussen de zeven- en achthonderd gulden op, terwijl in dezelfde straat ook de uitgestalde waar van horlogemaker Winckel werd geroofd. Plunderen maakt hongerig en in de Wolvenstraat werd kort halt gehouden om de confituren van banketbakker Jacob Oolgaardt eer aan te doen.⁷ Daarmee waren de plundersaars op de Keizersgracht beland, waar twee politiedienaren postvatten op de stoep van het huis van oud-burgemeester Mr. W.D. Cramer, die het ambt al acht jaar eerder had verlaten. Johannes Alvenaar, de zeeman die volgens getuigen 'den troep aanvoerde, deed voortgaan en weder stilhouden, als op kommando', greep de agenten één voor één bij de borst en dreigde hen 'door den muur heen te drukken'. Huibert Mertens, de zeeman die met Alvenaar een van de voornaamste plundersaars zou blijken, nam de twee agenten hun wapens af. De politiedienaren zullen toen wel opzij zijn gegaan. In elk geval staat vast dat niet alleen het huis van de oud-burgemeester, maar ook vele andere panden aan de Keizersgracht ernstige glasschade opliepen.⁸ Volgens Mr. J. de Bosch Kemper zou het huis van Cramer zijn aangevallen in de veronderstelling dat daar de zittende burgemeester woonde. Iemand in de menigte zou geroepen hebben: 'Hier woont de tegenwoordige burgemeester niet maar op de Heerengracht over de Spiegelstraat.'⁹

Volgens het verslag van de rechtszitting was het aanvoerder Alvenaar die in de Leidsestraat, met de kreet: 'Nu naar den Burgemeester!', een nieuw doelwit aanwees. Probleem was alleen wel dat hijzelf, noch zijn secondant Mertens de

weg wist, waarop zich in de persoon van de zeventien jaar oude goudsmidleerling Rudolph Sasse een nieuwe leider aanmeldde. Bij de woning van burgemeester Huidekoper aan de Herengracht ontladde de woede zich pas goed. Alvenaar en Mertens probeerden uit alle macht het hekwerk van de straatdeur te slopen om binnen te komen, wat evenwel door het manmoedig weerstand biedende huispersoneel kon worden voorkomen. De in het huis aanwezige dames vluchtten onderwijl in doodsangst naar de burens.¹⁰ Toen de woning van de burgemeester onneembaar bleek, werd de aandacht verlegd naar diens buurman De Bruin, wiens neteldoekse gordijnen door de stukgeslagen ruiten naar buiten werden getrokken en aan flarden gescheurd. Omstanders begonnen nu te waarschuwen dat het genoeg was geweest, maar Alvenaar, 'in euvelmoed toegenomen en verhit' en naar eigen zeggen onder invloed van een teveel aan sterke drank, riep de voorzichtigen vol bravoure toe: 'Ze kunnen toch niet meer doen dan me ophangen!' De troep volgde de Herengracht in oostelijke richting, waarbij onderweg nog de woning van H.J. Bicker, telg uit een roemrucht regentengeslacht en administrateur van 's rijks schatkist, onder handen werd genomen.¹¹ Zo kwam men op het Kaasplein, waar Provó Kluit aan één schot in de lucht genoeg had om aan de ongeregelde heden een eind te maken. Na alle misbaar en vernielingen was het oproer daarmee wel heel plotseling afgelopen. Wellicht vonden de deelnemers zelf ook dat het zo mooi genoeg was geweest. Rond drie uur in de middag werd de nog altijd met mensen volgepakte Dam zonder veel moeite door afdelingen infanterie en cavalerie ontruimd.

De enige die tijdens de woelingen zelf werd gearresteerd, was de jonge matroos Huibert Mertens. Tegen het einde van de tocht was hij door een omstander vastgehouden en met hulp van een tweede toeschouwer – niemand minder dan de toen nog jonge en onbekende geneesheer Samuel Sarphati – aan de politie overgedragen. Mertens, die juist die 24ste maart zijn negentiende verjaardag vierde, slaagde er niet meer in twee korallen kettingen en een doosje juwelen op tijd kwijt te raken. Later die dag, toen de rust in de stad alweer was weergekeerd, werd de straatveger Frederik Eerbeek thuis opgepakt. Hij bleek aan beide handen verse snijwonden te hebben. Zijn bewering die te hebben opgelopen toen hij zijn dochttertje wilde slaan en per ongeluk een mes op tafel had geraakt, werd niet geloofd.¹² Tijdens de gewelddadigheden had de politie niet actief opgetreden in het arresteren van wetsovertreders, maar dat zou de volgende dagen anders worden. Tussen 25 en 29 maart werden nog eens dertig personen wegens diefstal en rebellie ingerekend.¹³ Van de in totaal 32 arrestanten zouden uiteindelijk zestien oproermakers voor de rechter verschijnen.

RONDE DAM

Van het eerste troepje jongens, dat met talhouten langs Oude Kerk en Warmoesstraat was getrokken, belandden er vier voor de rechter. Jonge jongens waren het

allevier, en dat werd al snel aangegrepen om het oproer af te doen als kwajongenswerk, een oordeel waarvan ook latere historici niet zijn afgeweken.¹⁴ Hier gaat het er echter om, vast te stellen wát voor jongens het waren.¹⁵ Het verslag van de rechtszaak noemt als eerste uit deze groep Johannes Eskes, een roodharige sjouwer die zei zeventien jaar eerder in Amsterdam te zijn geboren. Het lijkt erop dat Eskes, wellicht hopen op een lichtere straf, zich een jaar jonger heeft voorgedaan dan hij werkelijk was. Het Bevolkingsregister geeft tenminste 5 april 1829 als geboortedatum, en noemt hem afwisselend Eskes en Eskens. Het gezin waaruit hij kwam woonde in 't Lange Hol, een nauwe steeg die achter de Nieuwe Kerk tussen Nieuwendijk, Nieuwezijds Voorburgwal en St. Nicolaasstraat lag ingeklemd. Na zijn vrijlating kwam Eskes hier terug bij zijn moeder, weduwe en wasvrouw. Een oudere zuster vertrok na haar huwelijk met een sjouwer naar een adres in hetzelfde naargeestige slop. Toen Johannes Eskes zelf in 1856 met een zwangere vrouw ging samenwonen, vond hij achtereenvolgens onderdak in de Zwarte Bijlsteeg en het Klein Hemelrijk, vergelijkbare oorden tussen de Stroommarkt en het Hekelveld.¹⁶ Van zijn bentgenoot, de zeventienjarige smidsjongen Christaan Casparis Mosing, is alleen bekend dat hij als zoon van een smidsknecht werd geboren in de Wapen van Delftsteeg, een doodlopende gang aan de Amstel. Van hem en zijn ouders is in latere jaren geen spoor meer te bekennen.¹⁷ Willem Lodewijk Randelhof, zestien jaar oud en 'bekleeder' van beroep, keerde daarentegen na zijn vrijlating terug naar zijn ouders en broers aan de Kromboomssloot.¹⁸ De vierde arrestant die aan de tocht naar de Oude Kerk had deelgenomen, was afkomstig uit de Jordaan.

Een aantal van de jongens die met hun rondgang langs de Oude Kerk het oproer begonnen, opereerde dus in de eigen woonomgeving. In het door het Singel omsloten oude centrum van de stad lagen toen nog meerdere geïsoleerde complexen van vervallen sloppen en stegen. Dat de levensomstandigheden hier erbarmelijk waren, behoeft nauwelijks betoog. Tussen het vuil en de armoede leefden de bewoners van buurten als het Hemelrijk en het Hol dicht op elkaar. Een centrale rol was daarbij weggelegd voor de vrouwen. Een wandelaar die zich rond 1880 in de stegen van het Hol waagde, werd er rondgeleid door Tante Piet, 'een figuur van acht koppen, wat in de gewone spreektaal zoveel wil zeggen als dat ze bijzonder krachtig uit de kluiten is gewassen'. De bewoners kenden elkaar door en door en iedereen heette er 'recht huiselijk' Tante of Oome. Het kon eigenlijk moeilijk anders, de stegen van het Hol waren nergens breder dan een meter:

Daarbij komt dan ook dat de meeste der bewoners hier niet sinds vandaag of gisteren verblijf houden. Tante Mie bijv., die [...] aan de waschtobbe staat, woont hier drie-en-twintig; de oude man, die nieuwsgierig door zijn gebroken ruiten loert, veertig jaar. Kortom, alles behoort hier bij elkaar.¹⁹

De 'Holbewoners' leefden samen als een grote familie en de wandelaar toont zich in zijn beschrijving diep getroffen door hun zelfopofferende zorgzaamheid en burenhulp.

Voor de buitenwacht vormden dergelijke gemeenschappen in de sloppen en stegen een gesloten en onbekende wereld. Zo thuis als de bewoners er waren, zo ondoordringbaar leek het voor bezoekers van buiten. Ferdinand Bordewijk beschreef de blijvende indruk die het Hol op een burgerjongetje van het Singel maakte als van 'een warnet op zichzelf met één ingang aan de Nieuwendijk en vier, vijf uitgangen naar alle kanten wegstuivend'.²⁰ Een fatsoenlijk mens wist er de weg niet, maar had er ook niets te zoeken. Amsterdammers van verschillende standen bewoonden ieder hun eigen stad, met eigen straten en plaatsen waar men wél of juist niet gezien wilde worden. Multatuli's befaamde makelaar in koffie Batavus Droogstoppel – firma Last & Co., Lauriergracht No. 37 – moest door de sjofele Sjaalman bij zijn jas worden gevat, alvorens hij ertoe kon komen de toch niet zo heel nauwe Kapelsteeg in te gaan. Het was een noodsprong, bedoeld om Sjaalman, die er immers bepaald niet uitzag als een solide connectie, te ontlopen:

Ik maakte myn knoop los, groette heel beleefd – want beleefd ben ik altyd – en ging de Kapelsteeg in, wat ik anders nooit doe, omdat het niet fatsoenlyk is, en fatsoen gaat my boven alles. Ik hoop dat niemand het gezien heeft.²¹

Multatuli's Droogstoppel stond in zijn angstvalligheid zeker niet alleen, en hoogstwaarschijnlijk zouden juist ook de bewoners van diezelfde Kapelsteeg hem zijn bijgevallen. Dat ondervond de jonge Bordewijk toen hij, een halve eeuw na Droogstoppel, met zijn broer door het 'lange, benauwende Groot Hemelrijk' wandelde. De broers werden er door de vrouwen in hun deuren gadege-slagen: 'Eén zei: Heren horen niet in de steegjes, – zo langs haar neus weg. Een juweel van een vonnis.'²²

De jongens die in deze steegjes wel hoorden en er opgroeiden, droegen al jong een deel van de verantwoordelijkheid in de dagelijkse strijd om het bestaan. Alle jongens die na het Damoproer van 1848 voor de rechter kwamen, hadden een beroep en dat was nodig ook. Zelfs onder de jongste arrestanten was maar een enkeling van wie beide ouders nog in leven waren. De plaats van overleden moeders werd gewoonlijk snel ingenomen door een stiefmoeder, anders was het wanneer de vader van het gezin overleed.

De moeder van Johannes Eskes was zo'n alleenstaande weduwe en werkte zelf als wasvrouw. Met hulp van haar oudste zoon en dochter, die werkten als sjouwer en schoonmaakster, moest zij zien haar gezin van vijf kinderen te onderhouden. Over de ouders van Christiaan Mosing ontbreken nadere gegevens. Het feit dat zij bij zijn geboorte al 34 en 35 jaar waren, maakt het daarom aannemelijk dat hij in 1848 een volle wees was. De 'kwade jongens' mogen dan jong zijn geweest, gelegenheid om met de harde realiteit van het werk-

liedenbestaan kennis te maken hadden ze volop gehad.

Ook onder de twaalf arrestanten uit het tweede contingent oproerigen, dat de Dam verliet na terugkeer van de eerste groep, hoorden er vier met zekerheid thuis in het door het Singel omsloten centrum van de stad. Dat gold voor matroos Huibert Mertens, die op de dag af negentien jaar vóór het oproer aan de Kloveniersburgwal ter wereld was gekomen, en wiens vader in 1846 als koopman op de Oudezijds Achterburgwal woonde. Erg plaatsgebonden was dit gezin echter niet: drie andere kinderen waren tussentijds in Haarlem en Rotterdam geboren.²³ De schildersknecht Gerrit Mercier, die voorgaf achttien te zijn maar in werkelijkheid een jaar ouder was, woonde na zijn vrijlating bij een oudere zuster, die getrouwd was met een schilder. Diens woning stond aan het Keizerspad, bij de Kromboomssloot, dicht bij het ouderlijk huis dus van oproermaker Willem Randelhof. Twee broers van Mercier vertrokken in deze jaren als soldaat naar Indië, een keuze die gewoonlijk niet uit welstand voortkwam. Gerrit Mercier zou het huis van zijn zuster later verruilen voor dat van een oudere broer. Ook deze was huisschilder en woonde in hetzelfde Lange Hol waar Johannes Eskes vandaan kwam.²⁴ De 21-jarige tabakssjouwer Piet Olivier werd, terwijl hij in Woerden zijn straf uitzat, ingeschreven op het adres van zijn moeder. Die was weduwe en werkster en woonde in de Hasselaerssteeg, bij de Prins Hendrikkade. Terwijl haar oudste zoon in de gevangenis zat, vertrok diens jongere broer als zeeman naar Indië. De weduwe Olivier bleef achter met de zorg voor een vijf jaar oud, buitenechtelijk geboren nakomertje.²⁵

De laatste arrestant uit het oude stadshart was Andries Petrus (Pieter) Jagtman, afkomstig uit een gezin waarvan de ouders aan de Zeedijk een kroeg dreven. Afgaand op de gegevens in het bevolkingsregister was hij onder de oproerige jongelieden een beetje een vreemde eend in de bijt. Op alle adressen van deelnemers aan het oproer was het steeds een komen en gaan van bewoners. Men verhuisde dan misschien ongaarne uit de eigen buurt, binnen die nauw begrensde omgeving werd soms meer dan twee keer per jaar van woning veranderd. Zo niet het gezin van tapper Jagtman, wiens zaak jarenlang in hetzelfde pand gevestigd bleef. Daaruit kan worden opgemaakt dat de nering goed moet hebben gelopen en dat vader Jagtman waarschijnlijk eigenaar van het huis was. Anders dan alle andere onderzochte woningen was dit huis ook niet onderverdeeld in door verschillende gezinnen bewoonde etages, voor- en achterkamers, kelders en zolders. Dat tapperszoon Jagtman meer stand had op te houden dan de andere oproermakers, bleek ook uit de omstandigheden waaronder hij werd gearresteerd. De andere jongens waren thuis opgepakt, hadden vaak trots verteld wat ze hadden beleefd en hun gezinsleden de buit getoond. De jonge Jagtman lijkt zich echter uit angst of schaamte niet meer thuis te hebben vertoond. Agenten troffen hem een dag na het oproer buiten de stad aan, op de Diemerzeedijk.²⁶

In het voorgaande tekent zich een duidelijk patroon af. Voorzover ze afkomstig waren uit het deel van de oude stad dat door het Singel werd omsloten, waren de deelnemers aan het Damoproer jongens van zestien, zeventien, hooguit

eenentwintig jaar. De meesten droegen niettemin al een groot deel van de verantwoordelijkheid voor het gezin waar ze deel van uitmaakten, ook al doordat veel van die gezinnen door sterfte van een of beide ouders incompleet waren geworden. Indicaties voor een nederige positie in de sociale structuur van de stad zijn de beroepen van de jongens en hun familieleden: knechten en 'jongens', sjouwers, zeelieden, soldaten en matrozen in de Oost, wasvrouwen, schoonmaaksters en werksters. Ook de woonadressen zijn in dat verband veelzeggend. Wie thuishoorde in 't Lange Hol of in de Hasselaerssteeg, op het Keizerspad, in het Hemelrijk of de Zwarte Bijlsteeg, behoorde onmiskenbaar tot een onderlaag van het mindere volk.

Kinderen uit deze buurten bezochten de stadsarmenschool No. 9 in de Gravenstraat bij 't Lange Hol, die vanaf 1842 door meester W. Degenhardt werd bestierd. De honderden leerlingen moesten het er doen zonder frisse lucht en zonlicht en de school kende verwarming noch verlichting. Degenhardt zou later herinneringen ophalen aan de strenge winters waarin zelfs de inkt in de kokers bevroor. Bij zijn aanstelling besloot de kersverse bovenmeester direct af te zien van fysieke straffen, en dat niet alleen uit zuiver pedagogische overwegingen. Zijn leerlingen kwamen immers uit achterbuurten als het Hemelrijk bij de Stroommarkt en de Bierkaai, het doolhof van stegen en gangen aan de Oudezijds Voorburgwal tussen Pijlsteeg en Oude Kerk. Volgens meester Degenhardt heette 'vechten tegen de Bierkaai' niet voor niets een hopeloze onderneming:

[...] en de Stroommarkt dong met die Bierkade om den lauwer in ruwheid en verzet tegen al wat overheid heette. In de jeugdige afstammelingen van deze vaders leefde diezelfde geest; ze waren daarbij, wat het uiterlijk betreft, groote, stoere knapen, met handen aan het lijf, die gewend waren klappen uit te deelen. Ik zou niet graag mijn kracht met de hunne hebben willen meten.²⁷

In deze buurten bestond van oudsher een heel eigen 'knokcultuur'. Al sinds de Middeleeuwen verzamelden de jongens en jonge mannen van de Bierkaai zich op gezette tijden voor grootscheepse 'Hoopgevechten' met leeftijdgenoten van de Ridder- en Jonkerstraten en Kromboomssloot.²⁸ Dat veel van de jonge oproermakers van 1848, afkomstig uit die buurten, deelhadden aan die knokcultuur, lag voor de hand. Lastig waren de Amsterdamse jongens in ieder geval altijd al geweest. Al enige jaren voor het Damoproer rapporteerde de gouverneur in de provincie Noord-Holland aan de koning:

Over het algemeen hoort men in de hoofdstad en in andere steden van Noord-Holland meer en meer ernstige klagten over verregaande baldadigheden van de zoogenaamde straatjongens. [...] De jongens weigeren niet alleen gehoorzaamheid aan de agenten van politie, maar durven hen openlijk en in het aanzicht uitsarren met te zeggen: 'Nu, doe mij maar iets, als ge durft! Sla mij maar eens, als ge durft!' en soortgelijke.²⁹

Van oudsher konden, in tijden van sociale onrust, de 'gewone', recreatieve vechtpartijen tussen straatjongens soms uitgroeien tot een formeel oproer.³⁰

Ook het Damoproer was volgens ooggetuigen begonnen met wat baldadig gooi- en smijtwerk tussen groepjes jongens die zich in de op de Dam verzamelde menigte hadden opgehouden. De armoebuurtten rond de Dam waren het terrein van jongens uit de onderlaag van het werkvolk, collectief optredend met een eigen hiërarchische structuur onder leiding van door de groep erkende 'voorvechters'. Veelzeggend in dat opzicht was de bijnaam van oproerkraaiër Rudolph Sasse. Zijn kornuiten kenden hem beter als de 'Baron van het Rembrandtsplein'. Hij was aanvoerder van de jongens die rondhingen op het toenmalige Rembrandtsplein, gelegen achter het beursgebouw aan de Dam, en de aangewezen persoon om de leiding van het oproer over te nemen toen alle anderen de weg kwijt waren. Daarbij werd Sasses taak als gids en aanvoerder van de oproerige menigte belangrijk verlicht door de ruimtelijke structuur van het oude centrum van Amsterdam. De armoedigste krotten lagen er letterlijk op steenworp afstand van de meest luisterrijke stadspaleizen: ideale omstandigheden voor het klassieke stedelijke oproer.³¹

DE JORDAAN

Niet alle deelnemers aan het Damoproer waren jongens uit de sloppen van de binnenstad. Een tweede belangrijke groep werd gevormd door Jordaners. Weinig buurten konden zich met de Jordaan meten waar het op een traditie van oproerigheid aankwam. Nog maar twaalf jaar eerder had hier het Soeploodsoproer van 1835 gewoed.³² In de zomer van 1847 was het in de hele Jordaan opnieuw onrustig geweest, nadat de broodprijs plotseling omhoog was geschoten. Vrouwen schoolden morrend samen op straathoeken, terwijl ook in herbergen en 'gemeene kroegen' luid over het schandaal werd geklaagd. Een grutter aan de Prinsengracht bij de Looiersgracht werd door een menigte bedreigd met het ingooien van zijn glazen, terwijl sommigen zelfs zeiden 'hem in de deur te willen ophangen, om reden eenige vrouwen aldaar meel hadden gehaald, hetwelk zij pretendeerden dat met kalk of krijt was gemengd'.³³ Dit soort kleine opstootjes, beperkt in duur en omvang, vormden in de Jordaan een constante dreiging, die periodiek oplaaide.

Ook de jongste verdachte van het Damoproer kwam uit de Jordaan. Hij was tevens de enige Jordaner van wie vaststaat dat hij aan de eerste tocht langs de Oudezijds Voorburgwal en de Warmoesstraat had deelgenomen. Johannes Wijnbergen was in maart 1848 sigarenmakersjongen en nog maar veertien jaar oud. In september 1833 was hij in een van de twee Spaarpotstegen in het centrum geboren als oudste zoon van een zeeman die blijkens de geboorteakte zijn eigen naam niet kon schrijven. In 1848 was vader Wijnbergen zonder werk, terwijl zijn tweede vrouw in augustus zou bevallen van een tweeling. Aangenomen mag

worden dat Johannes Wijnbergen als oudste zoon met zijn veertien jaren hielp het gezin overeind te houden. In de zomer van 1848 woonde de familie Wijnbergen niet meer in het centrum van de stad maar aan de Goudsbloemgracht in de Jordaan. Een paar jaar later zou vader Wijnbergen andermaal weduwnaar worden. Met zijn derde echtgenote bleef hij de Jordaan trouw en huisde hij in de beruchte Wijdegang aan de Palmstraat. Van zijn oudste zoon ontbreekt in Amsterdam verder elk spoor.³⁴ Behalve Johannes Wijnbergen kwam ook de zestienjarige Gerardus Alberts uit deze uitgestrekte volkswijk 'over' de Prinsengracht. Met zijn vader, die zijn eigen naam niet kon schrijven, diens tweede vrouw, acht broers en zusters en een commensaal woonde hij in de nauwe Vlasbloemsgang in de Tuinstraat. Bij de geboorte van zijn oproerige zoon in 1831 was vader Alberts nog zilversmid in de Anjelijsstraat geweest. Rond 1848 was hij uit zijn vak geraakt en afgezakt tot los sjouwerman, terwijl zijn zoon de inkomsten aanvulde met het hakken van brandhout.³⁵

Een vergelijkbaar traject van neerwaartse sociale mobiliteit moet ook de dertigjarige arrestant Frederik Eerbeek uit de Egelantiersstraat hebben afgelegd. Toen hij in 1846 aangifte deed van de geboorte van een zoon, was hij nog als smid werkzaam in zijn vak, dat ook het vak van zijn vader was geweest. Als getuige had hij toen zijn vriend Willem Kramer meegebracht, een timmerman die even verderop in de Karthuizersstraat woonde. Op de dag van het Damoproer ging Eerbeek bij diezelfde Kramer op bezoek om zijn verwondingen en buit te tonen. Helaas voor Eerbeek zou Willem Kramer nog dezelfde dag naar de politie stappen en tijdens het proces als getuige optreden. Zowel de aangeklaagde smid als de tegen hem getuigende timmerman kwam rond die tijd aan de kost als straatveger.³⁶

In de Tuinstraat, waar het gezin van houthakker Alberts woonde, huisde ook de moeder van de 26 jaar oude opperman Johannes Frederik de Vries. Tijd om een eigen gezin te stichten hadden hij en zijn meisje in 1848 nog niet gehad. Terwijl hij in Woerden gevangenzat, bleef De Vries dan ook bij zijn moeder in de Tuinstraat ingeschreven. Zijn meisje, de bleekster Johanna Maria Schoen, had op de dag van het oproer de optocht samen met haar vriendin Dirkje Stor op veilige afstand vanuit het publiek gevolgd. Bij suikerbakker Oolgaardt in de Wolvenstraat had Johanna Schoen haar verloofde Johannes Frederik de Vries herkend, en in de Leidsestraat had zij hem uit de meute weten te halen. Van Johanna Schoen is niets naders bekend, maar van haar visventende vriendin Dirkje Stor staat vast dat ook zij met haar familie in de Jordaan woonde. Johanna en Dirkje waren overigens de enige vrouwen die in het proces tegen de oproermakers met name werden genoemd. Dat is opmerkelijk omdat in de twee voorgaande eeuwen juist vrouwen oproeren hadden aangevoerd, en ook bij de opstootjes van 1847 de Jordanese vrouwen een hoofdrol hadden gespeeld.³⁷

Zeeman Johannes Alvenaar, de grootste boosdoener tijdens het oproer, hoorde ook al thuis in de Jordaan. Toen hij in 1841 trouwde, was hij, zoon van een sjouwer, nog kuiper van beroep geweest. Uit de huwelijksakte blijkt dat noch hijzelf

en zijn vrouw, noch hun beider ouders hun namen konden schrijven. Terwijl de belangrijkste aanvoerder van het oproer zijn langdurige straf in de gevangenis van Hoorn uitzat, vonden zijn vrouw en kinderen onderdak in achtereenvolgens de Bakkers- en Wildemansgang aan de Goudsbloemgracht, dicht bij de familie van de jonge Wijnbergen.³⁸ De Goudsbloemgracht was in werkelijkheid een onbeschotte sloot die dienstdeed als open riool en zou in 1854 als eerste Jordaan-gracht gedempt worden. Bij die gelegenheid werd de armzalige rij krotten en sloppen ter ere van de regerend vorst omgedoopt tot Willemsstraat. De voormalige Goudsbloemgracht vormde vanouds de zuidelijke begrenzing van het noordelijkste deel van de Jordaan, dat behalve de Willemsstraat ook de Palmstraat, Palmgracht en de Driehoekstraat omvatte. Deze geïsoleerde uithoek stond als het 'Franse Pad' zelfs onder de andere Jordaners in een kwade reuk.

Opvallend is dat, met uitzondering van de families Wijnberg en Alvenaar van het Franse Pad, de Jordanese deelnemers aan het oproer uit één nauw begrensde buurtje kwamen. De gevonden adressen in de Anjeliërs-, Tuin- en Egelantiersstraat laten zien dat ook deze Jordanese oproermakers dicht bij elkaar woonden. Genoemde straten liepen parallel aan elkaar en vormden samen met de verbindende dwarsstraten een eenheid binnen het grotere geheel van de uitgestrekte buurt. Alle berechte oproermakers uit de Jordaan waren echter afkomstig uit de in oost-westelijke richting lopende lengtestraten of grachten, niet één bleek er te wonen in de talrijke noord-zuid gerichte dwarsstraten. Deze laatste vormden dan ook het territorium van kleine kooplieden en winkeliers, terwijl de lengtestraten werden bevolkt door ambachtslieden en de meer proletarische lagen van de Jordaanbevolking. De ontelbare gangen en sloppen die erop uitkwamen werden, zoals ook de sloppen in het centrum, bewoond door de allerarmsten.³⁹

Afgaand op de gegevens, waaruit blijkt dat de arrestanten afkomstig waren uit het centrum binnen het Singel en uit de Jordaan, werd het Damoproer grotendeels ontketend en voltrokken door jongens en mannen uit een onderlaag van het Amsterdamse werklidenvolk. Ook de drie oproermakers van wie geen familie- en adresgegevens bekend werden, vormden op dat beeld geen uitzondering. Behalve de eerdergenoemde 'Baron van het Rembrandtsplein', de in Goor geboren Rudolph Sasse, ging het daarbij om Hendrik Ludolf Luning of Luining, een smidsjongen die zestien jaar eerder aan de Lindengracht in de Jordaan was geboren, maar van wie geen latere adressen bekend zijn.⁴⁰ Van de metselaarsjongen Christiaan Paradies is alleen dankzij het verslag van de rechtszaak iets bekend. Vergeefs werd ter zitting op vrijspraak wegens krankzinnigheid aangedrongen. Getuigenverklaringen die dat pleidooi moesten ondersteunen, maakten onbedoeld aanschouwelijk hoe vergaand de continuïteit en transparantie van het samenleven in de volksbuurten konden zijn. Buren die de achttienjarige 'Malle Chris' Paradies kenden, kenden hem al zijn leven lang en konden daarom niet alleen vertellen 'dat hij zoo raar deed', maar ook dat men hem 'immer voor krankzinnig had gehouden' en dat hij reeds als kind op school 'zijne makkers plagt te krabben en te bijten'.⁴¹

NOORDSCHEBOS, EILANDEN EN JODENHOEK

Een laatste arrestant wiens plaats van herkomst binnen de stad kon worden vastgesteld, was Willem Albertus Krieger, 21 jaar oud en sigarenmaker van beroep. Geboren in de Halvemaansteeg aan de Botermarkt (het latere Rembrandtplein), woonde hij een jaar later, toen zijn moeder overleed, in de Kerkstraat. Zijn vader was huisschilder en zou bij zijn tweede echtgenote nog eens zes kinderen verwekken. Bij de geboorte van een halfzusje van Willem Albertus in 1847 woonde het gezin nog altijd dicht bij de Kerkstraat, in de Nieuwe Looiersstraat. Deze buurt, aan weerszijden van de smalle, nog ongedempte Vijzelgracht, stond bekend als het Noordschebos en had al in 1696 naam gemaakt als brandhaard van het grootscheepse Aansprekersoproer.⁴² Dat ook in 1848 het volk van het Noordschebos betrokken was bij het oproer, viel echter niet alleen op te maken uit de arrestatie van Krieger.

Al twee dagen voor het oproer lijken juist in deze buurt plannen voor een gewelddadig protest te hebben bestaan. Dat kan worden afgeleid uit de woorden van timmermansknecht C.H. Fransen uit de Eerste Weteringdwarsstraat. Deze was op 22 maart gemaand een belastingschuld te voldoen, waarop hij de ontvanger op diens kantoor in 'zeer opgewonden taal' had gedreigd: 'Stuur me maar spoedig weêr eene waarschuwing, over acht dagen mogt de boël eens veranderd worden, en daar zou je niets krijgen.' Directeur van Politie Provó Kluit achtte die dreiging van voldoende gewicht om er de burgemeester per omgaande van op de hoogte te stellen.⁴³ Vaststaat dat in het Noordschebos de sociale nood in deze jaren ver genoeg was gestegen om wet en recht te herdefiniëren. Klaas Ris, een werkmán die in latere jaren roem zou verwerven als uiterst roerige Amsterdammer, werkte toen nog in een zilverfabriek op het Vlakkeveld (de latere Derde Weteringdwarsstraat) in het Noordschebos. Veertig jaar later vertelde hij over de toen heersende stemming onder het werkvolk:

Die fabriek was, ik moet het ronduit zeggen, een echte dievenfokkerij. En geen wonder. Het was in 1847, toen drie pond roggebrood 35 centen kostten en een huisgezin van f 5,- een geheele week leven moest. Er werd dus gestolen, en ik heb het zelf bijgewoond dat men bij de visitatie bij een werkmán $3\frac{1}{2}$ ons zilver op de borst verborgen vond. Toch was het dit niet alleen, maar de tyrannie, het koeieneeren van de patroons tegenover het volk...⁴⁴

De jongens en jonge mannen die na het Damoproer waren gearresteerd, hoorden thuis in de verschillende sloppen in de directe nabijheid van de Dam, in de Jordaan en in een enkel geval in het Noordschebos. Het reservoir aan Amsterdamse buurten waar werklieden en paupers woonden, was daarmee echter niet uitgeput.

Vertegenwoordigers van twee belangrijke volksbuurten ontbraken zelfs geheel ter zitting. Descheepstimmerlieden van de Oostelijke Eilanden Kattenburg,

Wittenburg en Oostenburg hadden toch ook een roerige naam hoog te houden. De zogeheten Doelistenbeweging van 1747 had in hen een goedbewapende arm gevonden en ook in latere jaren hadden de Eilanders pal gestaan in de strijd tegen de Patriotten, waarbij zij fysieke argumenten bepaald niet hadden geschuwd. Toegerust met hun vervaarlijke houtbewerkingsgereedschap waren de zogeheten 'Bijltjes', wanneer zij in optocht de stad introkken, een macht om ernstig rekening mee te houden.⁴⁵ Bij het oproer van 1848 lijken de Eilanders echter op geen enkele wijze betrokken te zijn geweest.

Een heel andere rol dan de Bijltjes hadden de Amsterdamse joden tijdens vroegere oproeren gespeeld. Aan geen enkel oproer in de geschiedenis van Amsterdam hadden de bewoners van de Jodenhoek een werkzaam aandeel gehad. Tijdens het Aansprekersoproer in 1696 en het Pachtersoproer in 1748 waren Amsterdamse joden de schutterij juist te hulp geschoten in hun pogingen het oproer te onderdrukken. Blijkbaar woonden joodse en christelijke armen ook in dit opzicht in strikt gescheiden werelden naast elkaar. Van antisemitische motieven bij hen die in voorgaande eeuwen wél aan Amsterdamse oproeren deelnamen was, en dat is opmerkelijk, evenmin sprake geweest.⁴⁶ In het proces tegen de oproermakers en plunders van 1848 was geen der beklaagden afkomstig uit het joodse proletariaat van Amsterdam. Daarentegen was een van de arrestanten door de joodse arts Sarphati aan de politie overgedragen en was een aantal joodse getuigen de openbare aanklager ter wille.⁴⁷

Een wat vage opmerking in het verslag van de gebeurtenissen tijdens het Damoproer heeft waarschijnlijk betrekking op de Oostelijke Eilanden of de Jodenhoek. Bijna opgetogen wordt daar melding gemaakt van berichten:

Dat in eenige wijken der stad alhoewel verwijderd van het toneel der baldadigheden, de mindere volksklasse uit zucht tot behoud der orde, zich verenigd en als ware op de grenzen dier wijken had post gevat, om bijaldien de kwaadwillige bende ook daar mogt willen doordringen, haar met geweld te keeren.⁴⁸

Niet overal waren de Amsterdammers dus geneigd hun nood door vernielingen onder de aandacht te brengen. De hechte banden van de eigen buurt speelden een rol in de mobilisatie voor het oproer, maar blijkbaar konden diezelfde banden in sommige buurten een omgekeerd effect hebben. Dat is des te opmerkelijker omdat het daar nadrukkelijk ook wijken van de 'mindere volksklasse' betrof. Gebrek aan werk en middelen van bestaan moeten er even zwaar hebben gewogen als in de buurten waar het oproer wel op steun kon rekenen. Sociale nood kan daarom onmogelijk de enige verklaring zijn voor het gedrag van de plunders. Niet alleen de sociale, maar ook de geografische positie van de oproerkraaiers was in dit opzicht van belang. Dat het oproer uitging van bepaalde buurten kan, gezien de onderlinge buurtrivaliteit, elders juist een reden zijn geweest zich ertegen teweer te stellen.

TRADITIE EN MOTIEVEN

De gegevens over de deelnemers aan het oproer maken duidelijk uit wat voor wereld zij kwamen. Het werkliedenfolk van Amsterdam kende van oudsher een omvangrijke onderlaag die thuishoorde in achterafbuurtjes als 't Hol, het Hemelrijk en het Franse Pad, buurten waarvan de bevolking vrijwel permanent was aangewezen op onderstand of kleine criminaliteit. Een aantal van de oproermakers van 1848 behoorde zonder twijfel tot deze sociale onderlaag, waarin armoede al langgeleden een erfelijke aandoening was geworden. Voor een aantal oproerigen gold dit evenwel niet. Buurten in de Jordaan bezuiden het Franse Pad en ook het Noordschebos werden bewoond door werklieden die onder normale omstandigheden in hun eigen bestaan konden voorzien. De zware economische crisis van de jaren na 1840, die handel en nijverheid vrijwel tot stilstand bracht, had hier echter diepe wonden geslagen. Velen waren zonder werk geraakt of hadden hun ambacht vaarwel moeten zeggen en probeerden als los werkman aan de kost te komen. Oproer was het enige middel waarmee het lagere volk zelf het wanhopige van zijn toestand onder de aandacht kon brengen.

De gebeurtenissen van 24 maart 1848 pasten in een Europese traditie van oproeren, die in Amsterdam terugging tot de zeventiende eeuw. In een aantal opzichten volgden de oproermakers die traditie nauwgezet. Dat geldt bijvoorbeeld voor het vertrappen van een vogelkooi met inhoud zoals op het Oude Kerkplein was gebeurd. Voor de daders was dat geen zinloze en willekeurige wreedheid. Voor de tijdgenoten die desymbolentaal van het volksoproer verstonden, was het afmaken van huisdieren een krachtig en betekenisvol signaal. Ook tijdens oproeren in de zeventiende en achttiende eeuw werd bij het plunderen van de woningen van de elite de daar aangetroffen huisdieren stevast de nek omgedraaid.⁴⁹ Dat bij alle slachtoffers van het Damoproer juist ramen en gordijnen het mikpunt van de volkswoede werden, was evenmin toeval. Dit waren immers bij uitstek de objecten waaraan de status van een huis en zijn bewoners kon worden afgemeten.⁵⁰ Door deze uiterlijke kenmerken van welstand te vernietigen, werd de standsbewuste rijkdom van de grachten gevoelig getroffen. Met de geschonden gevel van het pand werd de bewoner zelf te schande gezet.

Dat tijdens het Damoproer geen menselijk bloed werd vergoten, was geenszins een uitzondering. Juist deze collectieve zelfbeheersing van de 'ontketende massa' vormde een onlosmakelijk bestanddeel van de Amsterdamse traditie van oproerigheid. De voortrekkersrol van jonge jongens en zeelieden, het inslaan van ruiten, de keuze voor de Dam als verzamelpunt en grachtenpanden van de rijken als doelwit: Amsterdam had het allemaal al eerder gezien. Daarin school ook de kracht van oproeren als deze. Ouderen vertelden het verhaal van de oproeren uit hun jeugd en gaven daarmee richtlijnen en gedragspatronen door aan jongere generaties, die zich in hun optreden gerechtvaardigd wisten door het voorbeeld hunner vaders. Buurtgemeenschappen als de Bierkaai en het Franse Pad kenden bovendien een eigen, door de bewoners als traditioneel erva-

ren stelsel van normen en waarden. Tegenover zaken als fysiek geweld, recht en onrecht werden hier vaak posities ingenomen die afweken van de algemeen aanvaarde. Ook dit aspect van de eigen buurtmentaliteit werd mondeling overgedragen en waar nodig aangepast aan de eisen van de tijd.

Mondelinge communicatie was op zichzelf een belangrijk kenmerk van het leven van de mindere volksklasse. Uit de akten van geboorte en huwelijk blijkt keer op keer dat deelnemers aan het Damoproer en hun familieleden analfabeet waren en zelfs hun eigen naam niet konden schrijven. Veelzeggend is de verwarring omtrent de spelling van namen van verdachten. Huibert of Hubert Mertens, Mosing of Mosink, Luning of Luining, Eskens of Eskes, Albers of Alberts, Wijnberg of Wijnbergen, voor de uitspraak maakte het allemaal geen verschil. Van de precieze spelling werd dan ook geen probleem gemaakt, die zorg liet men over aan ambtenaren van de bevolkingsadministratie.

Aan de andere kant was ook de weinig daadkrachtige reactie van de Amsterdamse politie sterk traditioneel bepaald. Van oudsher lijken lokale overheden te hebben beseft dat een oproer eerst een tijd moet hebben gewoed alvorens ingrijpen zonder verdere escalatie mogelijk is. Pas in de loop van de negentiende eeuw zou dit inzicht zich geleidelijk wijzigen en de politie eerder en doortastender gaan optreden.

Toch sloot ook de mondeling overgedragen traditie van het oproerige volk veranderingen en aanpassingen niet uit. Zo hadden vrouwen altijd, gewoonlijk samen met jongens, een belangrijke rol gespeeld in de beginfase van oproeren. Bij het Damoproer was daarvan echter geen sprake: de Amsterdamse vrouwen waren rond 1848 kennelijk meer op de achtergrond geraakt, zoals ook elders in Europa het geval was. Die ontwikkeling ging wel ten koste van de meer demonstratieve of carnavaleske elementen van het oproer, dat het daarom in 1848 moest stellen zonder wapperende vaandels, slaande trommen of vreemd uitgedoste vrouwen.

Ondanks de weinig dynamische ontwikkeling van de Nederlandse maatschappij in de eerste helft van de negentiende eeuw zijn sociale en economische verschuivingen ten opzichte van de Republiek waarneembaar, die van invloed waren op de specifieke vorm en inhoud van het Damoproer. De deelnemers mogen dan bevangen zijn geweest door traditionele opvattingen, hun slachtoffers waren niet meer dezelfde als in de zeventiende en achttiende eeuw. Aanvallen op de woningen van stadsbestuurders behoorden tot het standaardrepertoire tijdens oproeren, maar Cramer en Huidekoper waren juist de eerste Amsterdamse burgemeesters die niet uit de regentengeslachten van het ancien régime stamden. Zij vertegenwoordigden veeleer de groep rijke handelsfamilies die daar in aanzien direct op volgden. Met het ingooien van de ruiten bij de Gebroeders Oppenheim aan de Herengracht richtte het oproer zich weliswaar nog tegen een oud en al wat ouderwets Amsterdams handelshuis, maar in de bankier Königswarter even verderop trof men een bij uitstek moderne vertegenwoordiger van het Europese financierskapitaal.⁵¹

De wijze waarop het volk op de dag van het Damoproer verzameld werd, paste in de gevestigde traditie van Amsterdamse oproeren, maar ook op dit terrein was een zekere modernisering waarneembaar. Vroeger werden oproeren veelal aangekondigd in handgeschreven briefjes en plakkatens, terwijl in maart 1848 het volk zich op de Dam verzamelde nadat het daartoe middels gedrukte oproepen was uitgenodigd. De wijze waarop het nieuws van de aangekondigde volksverzameling vervolgens van mond tot mond was gegaan, was weer oud en vertrouwd. Een bejaard opmerker, aanwezig op de Dam maar zeker geen oproerkraaiër, beschreef een paar dagen na afloop hoe het nieuws hemzelf ter ore was gekomen. Uit zijn relaas blijkt dat de rol van vrouwen in de mobilisatie voor het oproer nog niet helemaal was uitgespeeld:

Op Donderdag avond, 23 Maart, anno 1848, zat ik bedaard mijne pijp te rooken en een kop koffij te drinken, toen mijne dierbare huisvrouw, die de stoffelijke middelen ter ondersteuning van onze aardsche tabernakel was gaan koopen, en, even als al de dochteren van moeder Eva, nieuwsgierig en praatziek is, bijna ademloos de kamer binnenstootte, op een stoel nederzeeg, haar mandje op tafel zette, en mij toeriep: 'Weet je 't al, vader! wat ik in de kommenij gehoord heb? [...] Buurvrouw Grietje heeft van buurvrouw Stijntje vernomen, dat buurman Pieter een gedrukt briefje op den weg gevonden heeft...' ⁵²

Zoals in dit brave burgermansgezin moet het vaker zijn gegaan. Van al het volk dat die morgen op de Dam verscheen kan slechts een minderheid de gedrukte oproep zelf onder ogen hebben gehad, terwijl een aantal deelnemers aan het oproer zelfs geheel analfabeet moet zijn geweest. Voor het slagen van de volksvergadering op de Dam gaf niet zozeer de gedrukte tekst de doorslag, alswel de wijze waarop het nieuwtje vervolgens de ronde deed.

Tekenend is ook het lot van de op last van burgemeester en wethouders massaal verspreide aanplakbiljetten, waarin het volk bezworen werd thuis te blijven. Boekhandelaar en liedjesmaker G. J. d'Ancona, die in de Halsteeg pal achter de Dam zijn nering dreef, bezong het effect van die oproep in een 'boertig dichtstuk'. Daarin wordt de man die de verordening aanplakt flink uitgejouwd, nog luider zodra men begrijpt wat 'de Heeren' van het gemeentebestuur willen. Een stoet jongens zit de man met de stijfsekwast op de hielen:

Zij gaan met hem, en op een draf
Hij plakt, en wip! – zij scheuren af,
O wijze Burgemeesters' raad,
Hoe ziet men u versmaden!
Het is zoo ligt niet inderdaad
Het volk iets af te raden;
Te zeggen: gaat er niet naar zien,
Is juist het tegendeel gebiën. ⁵³

Zonder twijfel heeft het demonstratief afscheuren van de oproep de boodschap krachtiger onder de aandacht gebracht dan de tekst van de biljetten alleen had kunnen doen. Het hielp duizenden Amsterdammers bij hun besluit de goede raad van het stadsbestuur in de wind te slaan. Met hun baldadigheid vestigden de jongens extra aandacht op 'burgemeesters' raad', maar schiepen tegelijkertijd een atmosfeer waarin het volk zijn eigen plan kon trekken.

RECHT EN ONRECHT

Het Damoproer van 1848 was meer dan kwajongenswerk of een oploopje van nieuwsgierigen. De route die de deelnemers kozen en de doelwitten die zij uitzochten, laten zich lezen als een min of meer helder geformuleerd sociaal en politiek protest. Alleen al door op het aangegeven uur op de Dam te verschijnen deed het volk afbreuk aan het gezag van het stadsbestuur. Het eerste doelwit was de Oude Kerk, die het waarschijnlijk niet zozeer als religieus, maar als charitatief instituut moest ontgelden. Immers, niet het kerkgebouw zelf, maar de er-naast gelegen woning van de koster, belast met de uitgifte van goederen aan bedevelden, werd aangevallen. De hoge accijns op 'het geslacht' maakte vlees onbetaalbaar, zeker voor wie op de bedeling was aangewezen. Het lijkt daarom geen toeval dat de winkelruit van Samuel Schazman, naast de kerk, met slachtafval werd ingegooid. De boosdoeners wisten zonder twijfel wie ze onder handen namen, aanvallers en slachtoffers woonden hier dicht op elkaar.

De tweede optocht die de Dam verliet, trok in westelijke richting naar de hoofdgrachten. Een uitgelezen doelwit werd daarbij ongemoeid gelaten: het Koninklijk Paleis op de Dam bleef gespaard. Tijdens vroegere oproeren, toen in hetzelfde gebouw nog de Burgemeesters van Amsterdam zetelden, was het gebouw meermalen centrum van de ongeregelde heden geweest. Nu bleef het voor de volkswode gespaard en dat zal geen toeval zijn geweest. De oproerigen hielden de zojuist tot liberale beginselen bekeerde koning nadrukkelijk *niet* verantwoordelijk voor hun ellende. In de Zout- en Molsteeg, op de Torensuis en in de Harten- en Wolvenstraat moesten de winkeliers in luxeartikelen (goud en zilver, tabak en zoetigheid) de tol betalen voor het feit dat hun winkelwaar ver buiten bereik van het volk lag. Daarna was men beland op het meest welgestelde deel van de Heren- en Keizersgracht. Hier voerden sinds eeuwen de Amsterdamse patriciërs hun grootse staat. Juist zij werden verantwoordelijk gesteld voor de heersende armoede en het schrijnend gebrek aan werk. De rijken en machtigen waren immers aan hun stand verplicht het mindere volk een bestaan te verschaffen. Zeker in een niet-industriële handelsstad als Amsterdam was het grootste deel van de ambachts- en werklieden direct afhankelijk van de ondernemingslust, consumptieve bestedingen en liefdadigheid van de stedelijke elite. Het oproer moest duidelijk maken hoezeer de laatsten die taak hadden verzaakt.⁵⁴

Het bestaan van de oproerigen stond rond 1848 al jaren onder zware druk.

Zonen konden hun vader niet meer in diens ambacht opvolgen, matrozen liepen aan de wal, sjouwers leden onder de slapte in haven en handel. Metselaars, timmerlieden, schilders en smeden konden bij gebrek aan opdrachten hun gezinnen niet langer onderhouden. Fatsoenlijke en vakbekwame ambachtslieden waren zonder werk en raakten aangewezen op bedeling. Deze ontwikkeling moest wel als een ernstige verstoring van de *sociale* orde ervaren worden. Een korte maar heftige verstoring van de *openbare* orde was daarop het enige passende antwoord. Dat de boodschap luid en duidelijk was overgekomen, blijkt uit een van de vele brochures die in de dagen na het oproer verschenen. In *De oploop te Amsterdam* brak W.H. Suringar niet alleen de staf over de plundersaars, maar wees hij ook de weg naar verlichting van het lot van de handwerksman:

Men kan het werk voor duizenden zoo maar niet uit de lucht halen. Maar besteld werk aan schilder, metselaar, timmerman, afzeggen, dat zal geen Amsterdammer, die nog iets uit den buidel missen kan, al is deze niet zoo vol als vroeger. O! dat men spoedig vele schilders, timmerlieden en metselaars bezig zie.⁵⁵

Met iedere steen die door de ruiten der rijke burgers vloog, werd onderstreept dat het nu hoog tijd was werk te verschaffen.

Tijdens het Damoproer werden niet alleen vernielingen aangericht, maar was ook op ruime schaal geroofd. Kan de vernielzucht worden gezien als een traditionele vorm van protest tegen werkloosheid en dreigend statusverlies, voor roof en diefstal geldt dat zeker niet. Het traditionele oproer werd juist veelal gekenmerkt door een, door de aanvoerders streng gehandhaafd, verbod op het maken van buit.⁵⁶ Wel was het van oudsher gebruik een trofee te bemachtigen, waarschijnlijk ook de reden waarom in maart 1848 bij verschillende huizen de gordijnen zorgvuldig in repen werden gescheurd. Dat bij meerdere juweliers de uitstalkasten werden leeggehaald, kan echter niet alleen met de jacht op souvenirs te maken hebben gehad.

De gelegenheid moet voor velen ook te mooi zijn geweest om zomaar voorbij te laten gaan. Zo was Piet Olivier, juist een paar uur voordat het oproer zou uitbreken, door zijn tapper herinnerd aan een oude schuld van wel drie gulden. Olivier had daarop de kroeg verlaten, om dezelfde middag nog in triomf terug te keren. Zijn schuld kon hij voldoen met een gouden medaillon, afkomstig uit de winkel van weduwe Stroobel in de Molsteeg.⁵⁷

Toch kan de collectieve roofzucht tijdens het Damoproer ook een verborgen betekenis hebben gehad. Het staat wel vast dat onder 'het grauw' van Amsterdam een zeker *traditional leveling instinct* moet hebben geleefd.⁵⁸ In de mentale wereld van de Bierkaai en het Franse Pad was stelen 'van de grote hoop' geen misdaad en kon het zelfs gelden als een daad van sociale rechtvaardigheid. Opvattingen over recht en rechtvaardigheid waren hier misschien ongepolijst, in de bovenlaag van de Amsterdamse maatschappij was het welbeschouwd niet veel anders. 'Kleinen stelen en groten stelen, maar de groten stelen het meest', zoveel

wist men wel. Nadat in 1628 de befaamde zilvervloot van Piet Hein feestelijk was ingehaald en 'opgehoopt' in het West-Indisch Huis, moest de roofbuit gewapenderhand worden verdedigd tegen een volksmenigte 'die zich op zijn beurt een zilvervloot trachtte te veroveren'.⁵⁹ Een troep van zo'n dertig scheepstimmerlieden van Kattenburg, die op een woensdagmiddag in mei 1842 twee bakkersknechts in de Plantage staande hield en hun de broodmanden afnam, hanteerde een blijkbaar afdoende excuus: 'zeggende wij hebben zelve geen brood en zullen het dus van anderen nemen'.⁶⁰

Ook in 1848 konden opvattingen over recht en rechtvaardigheid nog hevig botsen. Dat ondervond de commissaris van politie die die zomer een zekere Mietje Pieterse uit de Egelantiersstraat had aangehouden omdat zij met haar twee kinderen langs de Buitensingel liep te bedelen. Omstanders waren er zich direct mee gaan bemoeien, hadden de commissaris verbaal beledigd en ook van de politie in het algemeen veel kwaads gezegd. Reden genoeg voor de betrokken commissaris om bij zijn meerderen te pleiten voor een voorzichtiger beleid ten aanzien van bedelarij. Het gebeurde zou een goede illustratie zijn van de algemene geest onder het publiek.⁶¹

Voorvallen als dit waren in Amsterdam niet zeldzaam. Met een ijzeren regelmaat werden de eigen rechtsopvattingen in de Amsterdamse volksbuurten bekrachtigd door arrestanten uit handen van de politie te bevrijden. Soms om hen van vervolging te vrijwaren, een enkele keer ook om al te grove overtreders eigenhandig mores te leren. Van zo'n laatste geval had de gouverneur van Noord-Holland in maart 1842 bericht aan de koning gezonden:

Het gemeene volk heeft zich wederom meester gemaakt van een persoon, die door twee agenten van politie werd begeleid. Men heeft hem mishandeld en tot twee malen in het water geworpen; hij is aan de gevolgen overleden.⁶²

Veel vaker echter moest vanuit Amsterdam melding worden gemaakt van pogingen een arrestant met geweld op vrije voeten te stellen. Soms gebeurde dat zelfs:

ofschoon men [met] de persoon des arrestants en de reden zijner arrestatie onbekend is en derhalve alleen uit motief van zekere losbandigheid of geheime afkeer van de politie.⁶³

Tijdens een oproer, waarbij de heersende macht tijdelijk buiten werking leek, kon die 'geheime' afkeer van de politie, samen met 'losbandige' maar tegelijkertijd traditionele opvattingen over recht en onrecht voor korte tijd bezit nemen van de publieke ruimte in de stad.

bb. no. 76482.7/1847
VEREENIGING

TOT

ZEDELIJKE BESCHAVING,

ONDER DE ZINSPREUK:

ALLE MENSCHEN ZIJN BROEDERS.

BEKNOPT SCHETS

VAN DEN

Inwendigen toestand des Arbeiders.

EERSTE STUK.

UITGEGEVEN DOOR DE VEREENIGING.

1847.